

края» в Оренбурге, поддержкой которых я пользовался; и, в конце концов, Казахскому Народному Комиссариату Просвещения, доведшему трудное и дорогое дело издания настоящей книги до конца» [1].

Так вот, практически всем (или почти всем), кто был упомянут в тексте, посвящены и фортепианные пьесы. Такая многократность «отсылок», весьма характерная для А.В.Затаевича, может и должна быть прослежена и в отношении других представителей «этого многоликого собрания сообщателей и сочувственников, всемерно» его поощрявших и «ему помогавших» [1].

В подготовительных материалах к своей последней работе – сборнику «Четыреста казахских песен» – композитор писал: «Этот том приготовлен мною с особой значительностью, как заключительный и, вероятно, прощальный. Я посвящаю его творчеству того народа, у коего я, может быть, буду вспоминаем, как фактический основоположник культурного собирательства музыкального фольклора» [9].

Очевидно, что представленный материал сохранит свою актуальность для исследовательской практики. Залог тому – его неразработанность, предопределенная иллюзией состоявшегося освоения творческого наследия А.В.Затаевича в целом и его фортепианного творчества в частности. Перспективы же изучения представляются широкими. Основанием для подобного заключения служит многочисленность вы-

ходов на проблемные блоки смежных дисциплин. В их первом ряду – политико-исторический и идеологический контексты, художественно-эстетические и нравственно-этические доминанты подвижнической деятельности А.В.Затаевича и многое другое. Цен-

тральное же положение, думается, должна приобрести эдиционная проблематика, связанная с отношением к авторскому тексту, необходимостью восполнения утраченного и т.д.

Сегодня библиографической редкостью стало не только первое издание пьес-обработок А.В.Затаевича, но и то их собрание, что было опубликовано более полувека назад. Восстановление же действительно многочисленных посвящений автора может создать множественный эффект, поскольку сопряжено с такими безусловно ценными категориями, как историческая память и историческая справедливость.

1. Затаевич А.В. 1000 песен казахского народа. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – С.22.

2. Затаевич А. 1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии). – Оренбург: Киргизское Государственное Издательство, 1925. – 403 с.

3. Затаевич А.В. Исследования. Воспоминания. Письма и документы. – Алма-Ата: КГИХЛ, 1958. – 304 с.

4. ЦГА, Ф. 847, оп.1, д.82, л.13-14.

5. Затаевич А.В. Қазақтың халық әндері тақырыбы бойынша фортепианоға арналған пьесалар. Пьесы для фортепиано на казахские народные темы. – Алматы: ҚМКӘБ, 1957. – 112 б.

6. Затаевич А. Песни Казахстана. Выпуск I. – М.: Гос. муз. издат., 1931. – 33 с.

7. Затаевич А. Фортепианные пьесы. – Алма-Ата: Өнер, 1983. – 96 с.

8. Затаевич А. Фортепианолық пьесалар. Фортепиан-ные пьесы. – Алма-Ата: Өнер, 2004. – 100 б.

9. Дернова В.П. Первый народный артист Казахской ССР // Казахстанская правда. 1959, 21 марта.

Мақалада А.В.Затаевичтің творчестволық мұрасы авторлық арнаулар дәстүрімен байланысты қарастырылған. Алғаш рет бұл проблеманың түрлі қырлары көрсетілген, негізгі қорытындылары тұжырымдалған.

In this paper the creative legacy A.V.Zataevich presented in connection with the tradition of authors initiations. For the first time shows the different sides of the problem, formulate the main conclusions.

А. А. Оспанова

МАҒЖАН ЛИРИКАСЫ

Мағжан поэзиясының көркі, Мағжан лирикасының сезімшілдігі мен сыршылдығы, суреткерлігі мен ойшылдығы оқырманын талай рет тамсандырып, небір дуалы ауыздардың ілтипатына ие болып, өзіне тәнті еткен. Атын атауға жасқанып, бұқпаңтайлаған заманда да тасты жарған тас бұлақтың суындай нәрлі

поэзия жасырып оқыған талай жүректі өзіне баурап, өзгеше күйге бөлегені шындық. Мағжан поэзиясының осынау күдірет күшін өз замандастары толық мойындап, кейде ашық, кейде жұмбақтап болса да жазып та, айтып та кеткен. Мұндайда ауызымызға алғаш ілінері – Мағжанды өнерпаздықпен түйсініп, жанымен түсін-

ген Жүсіпбек Аймауытов пікірлері. Ғаббас Тоғжановтың сыни оймен айтқан «Мағжанның ақындығы, Жүсіпбектің сыны» деген сөзімен бұл күнде ақындық пен сыншылдықтың үлгісіндей қалыптасып кеткен, қанатты сөзге айналған Жүсіпбектің Мағжан туралы орнықты ойлары сонау 1925 жылы айтылған еді. Ташкент студенттерімен болған мәжілісте жасаған баяндамасында Жүсіпбек, Мағжан шығармашылығын кең көлемде талдап, Мағжанды солақай сыншылардың зорлығынан арашалауға бар күшін салып, оның ақындық құпиясын ашып берді. Ол Мағжанның ақындық өнері туралы: «Суретті, кестелі, көркем сөз Мағжаннан табылады, Мағжанды ақындық жағынан сөзсіз суретші деп айтуға болады. Суретшілік жағынан Мағжанды сөзсіз Пушкинге теңеуге ауыз барады» /1-291/, - деп анық та ашық жар салды. Мағжанның ақындық табиғатын тап басып таныған ол Мағжанды «ұлт ақыны», яғни ұлтын сүйген ақын деп біледі. Оны Пушкинге теңеуінде де осы негіз жатса керек. Мұның өзі ұлылардың ең алдыменен ұлтына қызмет етерінің, ұлтына еткененбегі арқылы өзгелердің де жүрегіне жол табарын танытса керек. Ал Мағжанды ақындық шеберлігі мен суреткерлік шеберлігі жағынан Пушкинге теңеген тек Жүсіпбек Аймауытов ғана емес, Валерий Брюсов те оны «қазақтың Пушкині» деп атаған.

Мағжанның өнеріне бас иіп өткен, дүрбелен жылдзарда да Мағжанға деген бір жақты пікірінен айнымағандығының бірі – М.Әуезов. Дарынды бағалай білетін ұлы жазушы Мағжан туралы: «Қазақ жазушыларынан, әрине, Абайды сүйемін. Бұдан соң Мағжанжы сүйемін. Европалығын, жарқыраған әшекейін сүйемін. Қазақ ақындарының қордалы ауылында туып, Европадағы мәдениет пен сұлулық сарайына барып, жайлауы жарасқан арқа қызын көріп сезінген боламын. Мағжан культурасы зор ақын. Сыртқы кестесінен келісі мен күйшілдігіне қарағанда бұл бір заманның шегінен асқандай. Сезімі жетілмеген қазақ қауымынан ертерек шыққандай, бірақ, түбінде әдебиет таратушылар газетпен қосақталып, күндегі өмірінің тереңін терген ақын болмайды, заманнан басып озып, ілгерлеп кеткен ақын болады. Әдебиет үшін деген таңба айқын болмай нәрлі әдебиет болуға жол жоқ. Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз – Мағжанның сөзі. Одан басқамыздың бәрімізді күмәнді, өте сенімсіз деп білемін», деген көрегенді ой айтады.

М.Әуезовтің 1929 жылы топшылаған бұл пікірі күні бүгін тура келіп отырған жоқ па?! Ұлылардың ұлылығын айтқан сөздерінен, өнегелі істерінен танитын болсақ керек. Кезінде «социалистік реализм» сынының отына қақталған Мағжан ақынның бүгінгі күні халқының жүрегіне сара жол табуы данышпан Әуезов таныған ақындық құдірет күшінің әсері болса керек.

Әдетте, көркем сөздің кереметі одан рухани азық алып, жандүниенді байытып, өмір құбылыстарына деген көзқарасыңды кеңейтіп, қоршаған ортаның қыр-сырын түсінуге көмектесетіндігінде болса керек. Мағжан поэзиясы – міне осы айтылған жағдайларды терең сезінуге негіз боларлық көркем дүние. Оның ақындық шабытынан туындаған кестелі өлең жолдарын құныға оқи отырып, өмір болмысына, адами қасиеттерге, сезім құпиясына, айналаға, табиғатқа ақынша қарап, ақын жүрегімен ұғынуға ұмтыласың. Өйткені оқырманның жандүниесі ақын түсінігімен ұштасып, жалғасын таппаса, оның жыр әлеміндегі әуезді ұйқастармен ұштасқан тұнба тұнық сырға, мұңлы күйге толы поэзиясын түсіну де, түйсіну де қиын-ақ. Мағжан - сыршыл да өршіл маржан жырларының құдіреті арқылы өзінің бүкіл болмысы мен поэзиясының ерекшелігін танытып кеткен ұлы ақын. Мұның бір дәлелі «елу жылда ел жаңа» деген түсінік тұрғысынан алғанда, жарты ғасырдан кейін ұлтымен қайта қауышқан ақын жырларының көз көргендер мен атын естігендер ғана емес, жас буынның да жүрегіне жол табуында деп білеміз.

Ақын жырларының бұлай бірегей қабылдануының себебі ту баста Мағжанның ақындық өнерінің тура жолын тап басып, таңдап алуында жатса керекті. Ақындық міндетті арына жүктеп, халыққа жеткізер ойдың ұшығын анық та айқын көре білген Мағжан өз бағытынан еш айныған емес. Құбылмалы өмір күйінен өз әуезін таба білген ақын қашанда тек ұлтының керегін іздеп қайғысын жеңілдетуге, мұңы мен зарын жоқтауға, қуанышын көркейтуге, жеңісін тойлауға, жаманын жасырмай, жақсысын асырмай жырлауға берік бекінген. «Мақсаты тіл ұстартып, өнер шашпақ» болған ұлы ұстазы Абайша бар мақсаты ұлтының азаттық пен бостандыққа қол жеткізуі болған.

Мағжанның алғаш жарық көрген өлеңінің өзінен-ақ ақынның кейінгі ұлы мақсаттары көзге шалынды. Мәселен «Айқап» журналының 1911 жылғы 2-санында жарияланған «Жатыр» атты өлеңінің соңғы шумағында ақын былай дейді:

Кешегі шешек жарған қазақ гүлі
 Сарғайып, бір су тимей солып жатыр.
 Мінекей, қазақ солай бітіп жатыр,
 Күн сайын артқа қарай кетіп жатыр.
 Сезінбей өзгенікін, өзінікін
 Аты өшкір оқығандар нетіп жатыр /2-15/?

Мағжан поэзиясы лирикалық өлеңдерімен ғана шектеліп қалмайды. Ол – эпикалық жанрда да қарымды еңбек еткен ақын. Оның «Қорқыт» (1922), «Ертегі» (1922), «Оқжетпестің қиясында» (1923), «Қойлыбайдың қобызы» (1923), «Батыр Баян» (1923), «Жүсіп хан» (1924) тәрізді бірнеше поэмалары бар. Бұлардың тақырыптары әртүрлі, көркемдік деңгейлері әркелкі болғанымен қазақ поэзиясында өзіндік орны бар дүниелер. Мұның ішіндегі көркемдігі келіскен терең мағыналы шығармаларының бірі - «Қорқыт».

«Қорқыт» поэмасы қазақ ауыз әдебиетіндегі белгілі аңыздық кейіпкер – Қорқыт турасындағы туынды. Бұл поэмада әлемдік әдебиеттегі қаһармандық ұлы тұлғалардың бірі, ұлы мақсат арқалап, адамзатты өлімнен арашалауға ұмтылған, өлімнен қашып, ажалмен күрескен Қорқыт бейнесін сомдай отыра, ақын Қорқыт образын өз рухымен ұштастыра береді. Поэманың соңындағы мына жолдар осының айғағы.

Енді менің жолдасым - жалғыз қобыз,
 Сарна қобыз, мұң-зарлы шығар лебіз,
 Сен жыласаң, жылармын мен де бірге,
 Жан жыласа жыламай қалама көз?!
 Өмірде арманым жоқ – Қорқытқа ерсем,
 Қорқыттай жанды жаспен жуа білсем,
 Жас төгіп, сүм өмірде зарлап-сорлап,
 Құшақтап қобызымды көрге кірсем! /3-230/.

Мағжанның бұл сөздерін өмір мәнін, ондағы тартысты күрес сырын толғаудан туған шешім деп қабылдау керек. Бұл – ақынның сол тұстағы өз өмірінде тап болған қиындықтардың әсерінен жазылған поэма. Өлімнен қашып, ажалмен күрескен Қорқыт – Мағжан үшін мәңгілікке символ болар қаһармандық бейне, өлмес рух. Оны жырлау - өмір үшін күресті жырлау. Тағдырдың тақсиретін көп тартқанмен ақын о дүниені аңсайды деген ой тумауы керек, ол - өмірін күреспен өткізіп, «Қорқыттай қобызыммен көрге кірсем» деген ұлы арман иесі. Ол өлмес рухтың күйін шерткен Қорқыт қобызын ажалға қарсы күрес қаруы көреді. Ал Мағжанның жан қобызы – оның поэзиясы, мәңгі жас, өміршең өлеңдері. Мағжанның сыршыл лирикаларынан бастау алған сарын – яғни өмірді бейнешілдік арқылы суреттеу, өмір мұң – зары туралы ой толғау оның «Қорқыт» поэмасында жинақталып, ең шырқау биігіне көтерілген.

Мағжанның поэманы «Қорқыт» деп атауында үлкен мән-мағына, терең сыр жатыр. Ақын-

ның өз поэмасына арқау етіп, аңыздағы ажалмен алысқан Қорқыт бейнесін алу себебі біріншіден, туған әдебиеттегі озық бейнелердің болмысын жанымен түсініп, соны өзінше жырлауды мақсат тұтқан ойдан туса, екіншіден, жалпы түрік елінің өткенінен өзінің тынымсыз ойына тиянақ тауып, бабалар рухына бас июді мақсат тұтқан ұрпақтың парыз көрінісі.

Мәңгілік өмір үшін күрескен Қорқыт Мағжан поэмасында аңыздық бейне күйінде қалып қоймайды. Қазақ санасына ой мәйегі тұнып қалған дана ойшылының, өнерлі рух ұстазына айналған күй атасының романтикалық құлшыныстан туып, көркемдік шындықтан жаралған көркем образы жасалады. Ақынның ол туралы:

Өткен күн ертегі ғой тамаша таң,
 Ойласаң өткен күнді жұбанар жан.
 Байқасаң адамзатта болған ба ақын,
 Қорқыттай атасынан бата алған, -

деуі осыны танытса керек. Қорқыт – жанды бейне. Рухы күшті ұлық ұстаз ажалмен күреске саналы түрде барады. Мағжан «Қорқытты» белгісіздігі басым аңыздың ішінен шығып, өмірлік болмыстан туған ақиқатты тұлғаға айналады. Ол ажалмен сенімсіз, тылсым күштер арқылы емес, ұлы өнер күшінің күдіреті, күңіренген күйдің сазы арқылы кездеседі. Мұны ақын Қорқыттың ішкі әлемімен астастыра бейнелеп, биік романтикалық рухтың табиғатын ашып, нанымды суреттейді.

Мағжанды Қорқыт тақырыбы рух үндестігімен қызықтырған. Өйткені Қорқыттың ажалмен күресі – ақынның бостандық сүйгіш, азатшыл рухымен үндес. Мәңгілік өмір идеясы – мәңгілік еркіндік идеясының әу бастағы шамшырағы іспетті. Қайда барса алдынан «көр» шыққан Қорқыт тәрізді тәуелсіз өмірді аңсаған Мағжан әлемі де үнемі қайшылыққа ұрындан көз жазбайды. «Қолмен ұстап, көзбен көріп» сендім дегені сағымға айналып шыға келсе амал барма?! Аз уақыт ішінде тәуелсіздікке қол жетті деп, екі рет алданған шерлі жүрек қалайша күңіренбесін. Ақын жаны қалай алас ұрмасын.

Ес білдім, алас ұрдым сағым қуып,
 Жете алмай бетті талай жаспен жуып.
 Артымда – ор, алдымда көр, өтеді өмір...
 Дариға бесігімнен көрім жуық.
 Көп заман жетеледі жыңды жүрек,
 Ойладым: «Жүрек жетер, ой не керек?!»
 Тәтті у еді, сол удан неге айныдым?
 Дариға үміт өлмек, жүрек сөнбек.

«Қорқыт» поэмасындағы автор ұсынған идея – мәңгілік күрес идеясы. Бұл Мағжан поэзиясындағы азатшыл сарынның негізгі желі екендігінің тағы бір дәлелі.

Мағжанның бір-біріне жалғас туған, алған тақырыбы да, айтар ойы да ортақ екі поэма бар. Алғашқысы – «Оқ жетпестің қиясында», соңғысы – «Ертегі». Алдыңғысы Кенесары жайлы болса, кейінгісі оның батыр ұлы Сыздық туралы. Екеуі де азаттық атты ұлы идеяны арқау еткен, соған бағытталған Мағжан мейлі аңыз араластырсын, не қиял қоссын соның бәрі бір ғана нәрсені жырлаудың ұтымды тәсілі болып шығады. Ол бостандыққа ұмтылған халықтың күресшіл рухын ештеңе баса алмайтындығы, оның ғасырдан-ғасырға жалғасын тауып, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып кете беретіндігін меңзеген азатшыл идея. Соның бір күәсі - Әлихан, Ахаң, Жақандармен тізе қосқан ақынның өзі. Олар – кешегі Кенесары, Сыздық рухының ұшқыны. Олардың бұл ісінде Кенесары ұрпақтарының қатар жүруі – алтын арқаудың үзілмесінің белгісі. «Оқ жетпестің қиясында» поэма-сы арынды шабытпен басталады:

Арқада Бурабайға жер жетпейді
Басқа жер ойды ондай тербетпейді,
Бурабай көліменен Көкшетауды
Көрмесен көкіректен шер кетпейді.
Қиясы мен бұлт құшқан Оқжетпестей,
Басқа тау ойды аспанға өрлетпейді.
Арқада Бурабайға жер жетпесе,
Алашта Кенекеме ер жетпейді
Көкшеде күңіренген Кенен қайда?!
Дариға жүрегімді дерт өртейді.

Мағжан поэмаларының бір ерекшелігі ақын қай шығармасында болмасын алғашқы түйдекті шумағынан жазар тақырыбының мәнін, айтар ойын айқындап тастайды. Әрі бастау - әрі түйін. Алғашқы жолдардан – ақ оқырман жүрегіне жол тауып, көкейіне ұялап, көңіл қылын шерте жөнеледі.

Мағжан жаны Кенені неге іздейді?! Міне, бар түйін осында. Поэманың жазылу мерзімі 20-22 жылдар. Сана серпіліп, рух көтеріліп, ел деп атқа мінген күндер артқа қалған, жүрекке қайғы салған жылдар бұл. Сондықтан да өткенге қайырылады, содан жанына тыншу табады. Ақын жаңа Кенесарыны көре алмай, жалған арман, сөнген үміт зарын жырлағандай әсерде болады. Қиялы көк пен жердің арасын кезіп,

өткен мен бүгін, бүгін мен ертеңнің арасын айырып, жалғасын тауып, ой түбіне жетпек болған Мағжан мен «Оқ жетпестің қиясындағы» Кенесары ойы үндес. Сондықтан ол:

Құдай-ау, мәңгілікке қарғамасқ,
Кенедей енді неге ер тумайды?!
Кене жоқ, ізін басар іні де жоқ,
Дариға жүрегімді дерт улайды, -

деп күңіренеді. Поэмадағы лирикалық сезіммен ұштастырылған асқақ романтика осы күңіреністен нәр алады. Өйткені дәл Мағжандай ойы онға бөлініп, қалың күдіктен босар жол таба алмай санасы сансырап «ой теңізін құлаштаған» Кенесарыны ұлы күреске жетелеген ата-баба «аруағы» емес пе?! «Ата – пір, қасиетті қарт баба» - елдің сағы сынбас, мәңгілік ұлтпен жасар ұлы рухы. Кенесарыны туғызған сол ұлы рухтағы сондай ұл берері ақиқат.

Мерт болсаң мақсұтына жетпей егер,
Сол сағат мен осы жерде тасқа айналам.
Алашта тағы сендей ер тууын,
Төбеде тас боп шөгіп күтіп қалам.

Жалпы алғанда, Мағжан шығармашылығы – қазақ поэзиясына өзгеше леп әкелген, шығармашылық ізденіс жемісі. Қазақ оқырманы Мағжан поэзиясын енді ғана тұщына оқып, «мың қайталап», жанына ләззат тауып жатуының сыры осында. Қазақ әдебиеттану ғылымы оның ұлттық ақын ретіндегі ұлылығын енді-енді тану жолына түсті. Мағжантану мәңгіге жалғасын табады.

1. Бес арыс (жинақ). – Алматы, 1992, 291 – бет.

2. Жұмабаев М. Шығармалары (өлеңдер, поэмалар, қарасөздер). – Алматы, 1989, 15 – бет.

3. Жұмабаев М. Шығармалары (өлеңдер, поэмалар, қарасөздер). – Алматы, 1989, 230 – бет.

4. Өмірхан Әбдиманұлы. XX ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті. Қарағанды «Болашақ-Баспа» 2010. – 394 б.

В статье рассматриваются национальное самопознание и ведущие идеи поэзии Магжана Жумабаева в контексте эпохальных перемен начала XX века.

The article considers the national self-leading ideas of poetry Magzhan Zhumabayev in the context of an epochal shift early twentieth century.